

УДК 94:[323.3:66-051](477)"16/17"

Муляр Анатолій Миколайович

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін
Університет економіки і підприємництва*

Mulyar Anatoly

*Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of Social and Humanities
University of Economics and Entrepreneurship*

ORCID: 0000-0002-7629-301X

**РІЧКА ДНІСТЕР У ХІХ СТОЛІТТІ НА ТЕРИТОРІЇ РОСІЙСЬКОЇ
ІМПЕРІЇ: ОСОБЛИВОСТІ ГІДРОГРАФІЇ, ГЕОМОРФОЛОГІЇ,
ГІДРОДИНАМІКИ ТА ДЕМОГРАФІЇ**

**THE DNIESTER RIVER IN THE NINETEENTH CENTURY ON THE
TERRITORY OF THE TERRITORY OF THE RUSSIAN EMPIRE:
FEATURES OF HYDROGRAPHY, GEOMORPHOLOGY,
HYDRODYNAMICS AND DEMOGRAPHY**

***Анотація.** Метою дослідження є аналіз документальних джерел та вивчення характеристик річки які вона мала у ХІХ ст.: течія, швидкість, напрямок, рівень води та інші параметри, які впливали на гідрологію та гідродинаміку. Також ми описали географічне положення, форми та розміри річки, визначили її вплив на навколишнє середовище. Описали населення, яке мешкало вздовж річки та види їхньої діяльності.*

***Ключові слова:** водойма, притока, лиман, глибина, пороги, течія, скелі, фарватер, рівень, швидкість, демографія, судноплавство.*

Summary. *The purpose of the study is to analyze documentary sources and study the characteristics of the river in the nineteenth century: flow, speed, direction, water level, and other parameters that influenced hydrology and hydrodynamics. We also described the geographical location, shape, and size of the river, and determined its impact on the environment. We described the population that lived along the river and their activities.*

Key words: *body of water, tributary, estuary, depth, rapids, current, rocks, fairway, level, speed, demography, navigation.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації зосереджені на різних аспектах річки Дністер. Науковці досліджують вплив водойми на культурне значення, проблеми державного регулювання, гідрогеохімічні показники, характеристики стоку тощо. Також дослідники вивчали параметри річного стоку, внутрішньорічний розподіл стоку за місяцями. З'ясовувались також особливості змін середньорічних та середньомісячних багаторічних витрат води р. Дністер тощо. Найбільш вагомий внесок на наш погляд внесли: Бевза Г.Г., Вишневський В.І., Веріна В.Н., Войцехович В.А., Гребінь В.В., Денисик Г.І., Доманицький А.П., Дрозд Н.І., Ігошин М.І., Кононенко Н.І., Косовець О.О., Мудра К.В., Ободовський О.Г., Прока В.Є., Сусідко М.М., Швець Г.І., Шерешевський А.І., Щербак А.В.

Методологія дослідження базується на використанні історичних, статистичних, порівняльних, хронологічних та логічних методів.

Формулювання цілей статті нашого дослідження полягає в аналізі особливостей гідрографії, геоморфології, динаміки та демографії річки Дністер у ХІХ столітті на території Російської імперії. Основним результатом дослідження стало вивчення взаємодії річки Дністер з навколишнім середовищем та населенням у ХІХ столітті на території Російської імперії. Це дозволяє зрозуміти, як річка впливала на розвиток

регіону та як люди впливали на гідрографію, геоморфологію та динаміку річки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Річка Дністер на проміжку XIX століття протікала переважно по території Російської імперії, де її протяжність складала 775 верст нижньої течії, від містечка Ісаківці Кам'янецького повіту. Маючи на початку характер швидкого гірського струмка, вона поступово втрачала свою швидкість, по мірі виходу до широкої річкової долини в більш пологі місцевість, Її води текли на південний схід до міста Заліщики. Тут він набував характеру долинної річки, яка приймала загальний східний напрямок та входила у рубежі Російської імперії. Біля м. Могилів-Подільський, водойма міняла свій напрям на південний, і впадала в Чорне море, через Дністровський лиман. Правий берег річки по всій своїй протяжності складав кордон Бессарабської губернії. Лівий берег, від гирла р. Ягорлик окреслював рубежі Кам'янецького, Могилівського, Ямпільського, Ольгопільського й Балтського повітів Подільської губернії. Від впадіння р. Ягорлик до Дністровського лиману знаходились володіння Тираспільського повіту Херсонської губернії.

Води Дністра збирались з річкової площі, яка рівнялась 64.460 квадратних верст (далі кв. в.). Живлення річки відбувалося за рахунок талих снігів і дощів, Ліва сторона водойми мала значні притоки. По території Австрії протікали річки: Гнила Липа з басейном 1.275 кв. в., Золота Липа – 1.265 кв. в., Стрипа – 1.267 кв. в., Серет – 3.629 кв. в. і Збруч, прикордонний із Росією, -2.999 кв. в. У Російській державі більш значними були: Смотрич із басейном 1.573 кв. в., Ушиця – 1.372 кв. в. та Мурафа – 2.132 кв. в. Окрім них свої води також скидали: Жванець, Мукша, Баговиця, Тернава, Студениця, Рудка, Жван, Караєць, Лядова, Серебря, Немія, Дерла, Бронниця, Русава, Марківка, Окниця. Кам'янка, Білоч, Молокиш, Рибниця, Ягорлик і Чорна Долина. Дещо нижче

поселення Херсонських Чобручів, в 137 верстах від гирла, Дністер відокремлював окремих рукав Турунчука, який знову з'єднувався з Дністром через озеро Біле.

Права Дністровська сторона річки була власне Карпатською, оскільки саме там вона приймала більшість приток. В межах Російської імперії також були правобережні притоки такі як: Реут – з площею 6.653 кв. в., Ікель – 841 кв. в., Бик – 1.887 кв. в. та Ботна – 1.350 кв. в. [5, с. 3]. Вони впадали у пониззі, а тому не впливали на багатководдя водної артерії. Права сторона басейна у досліджуваній період зосереджувалась на північних схилах Карпатських гір.

Більшість приток Дністра, що текли у межах Подільської губернії, збігали із височин, а тому вимушені були прорізати собі шлях через плити вапняку та граніту. Це насамперед відносилось до Кам'янецького, Ушицького, Могилівського, Ямпільського, Ольгопільського й Балтського повітів. Ширина ріки Дністер у XIX ст. була різноманітною, і коливалась від 140 сажень (298,2 м.) до 30 саж. (63,9 м.). Найбільшою була до 200 саж. (426,8 м.). У селі Лоевці, де були острови, ширина річки доходила до 150 саж. (320,1 м.). У пониззі річки в Херсонській губернії від гирла Ягорлика до Дубосар – 70-100 саж. До Григоріополя ширина коливалась від 50 до 70 саж., а до Тирасполя – 40-50 саж. Аж до впадіння в лиман.

Глибина водойми також різнилась, що залежало від багатьох факторів. Біля містечка Жванця середня глибина сягала 5 футів (1,52 м.). Найменшою була біля 3,5 ф. (1,0668 м.), а найбільша досягала 17 ф. (5,18 м.). Далі по течії глибина фарватера в середню воду становила 9-12 ф. (2,74-3,65 м.). При м. Бендерах глибина сягала вже 17 ф. (5,18 м.), а нижче Тирасполя – 10 ф. (3,05 м.) [2, с. 87].

Дно річки Дністер на більшій його протяжності (від Жванця до Дубосар) було кам'янистим. Воно складалось із вапняку, що утворював не великі виступи. Місцями воно було вкрито мулом або дрібними гранітними

валунами. Посеред річки було також багато островів. Поблизу м. Ямполя, вниз по течії Дністра, та ще в кількох місцях, дно утворювало розщелини, із яких підвищувались гранітні скелі. Поряд з ними частенько виступали скелі із вапняку. Від м. Дубоссар до м. Маяки дно річки змінювало свій вигляд, і з кам'яного перетворювалося в глиняно-піщане.

Площа перетину Дністра в Херсонській губернії постійно зменшувалась по мірі наближення до гирла. В такій же пропорції зменшувалась і швидкість річки, що очевидно було пов'язано із тим, що великі маси води йшли на живлення долини водної артерії.

Течія величавої річки була настільки звивистою, що роблячи численні вигини, часто поверталась до сусідства свого попереднього плину. Так в напрямку від Турунчука до Маяків прямим шляхом було 50 верст (53,35 км.), а по течії Дністра це становило 200 верст (213,4 км.). Середня швидкість течії Дністра у ХІХ ст. становила 1,234 сажнів (2,63 м.) на годину, або 2,4 фут (0,7315 м.) в секунду [2, с. 86].

Береги Дністровської долини були крутими, стрімкими та скелястими. Вони знаходились один від одного на відстані біля версти (1,067 км.). Місцями долини звужувались, до того як переходили лише у річище. Часто, навпроти скелястого берега з протилежного берега знаходились невеличкі лугові рівнини. Це бувало у місцях впадіння приток, де вони були покриті садами та виноградниками. Із берегів, крутішими та підвищеними були праві бессарабські береги. Від входження Дністра у кордони Російської імперії від с. Онут до Могилів-Подільського обидва береги були високими. Від Могилева лівий берег починав знижуватися. Бессарабський берег на всій своїй протяжності мав середню висоту біля 350 фут. (106,68 м.) над р. м. Найвищі скелі сягали висоти 80 фут. (24,38 м.) [2, с. 87]. Обидва береги часто були зарослі лісами та густими кущами. Але по великому рахунку у ХІХ ст. більша частина берегів Дністра була відкрита та безліса. Скелі складались переважно із

вапняку, частково зі сланців та гіпсу. В деяких місцях, починаючи від Ямполя, з’являвся червоний граніт, із якого тут робили дороги. Нище м. Дубоссари лівий берег був нижчим за правий. Нище м. Тирасполь, до самого лиману, правий берег залишався крутішим, а лівий ставав все більш пологим. Долина між ними розширилась від 3 до 10 верст (3,2-10,67 км.). Сади та ліси ставали рідкістю, і переходили в болота покриті очеретом та багноку.

У XIX ст. береги річки були досить густо заселеними, а життя там було досить жвавим. Так лише на правому березі (включаючи Бессарабію) проживало біля 71.500 осіб [2, с. 87]. Лівий берег також був добре заселеним. Так у 1663 р. в м. Жванці проживало лише чоловіків 1.319 осіб. У м. Старій Ушиці мешкало 2.964 особи (1.462 чол. і 1.502 жін.). Досить значним було населення і в Могилів-Подільському, де у цей час проживало 9.464 осіб (4.522 чол. і 4.942 жін.). В м. Ямполі мешкало 4.295 осіб (2.187 чол. та 2.108 жін.) [8, с. 120-122]. Скелясті береги річки захищали долину від холодних вітрів, та створювали тим самим особливий мікроклімат. Південні схили прогрівались на сонці, та віддавали своє тепло долині.

Поселення розташовувались у мальовничих місцинах із багатою рослинністю. Вздовж берега можна було спостерігати залишки старовини – замки генуезців та зроблені в скелях стародавні християнські печери.

Вздовж річки знаходилось каміння, що лежало у фарватері та міліні. Воно становило загрозу судноплавству. Такі перешкоди зустрічались від м. Хотина, сс.Андоли, Макарівки, Демшин (каміння), біля м. Студениці та с. Грушівці (мулиста мілина). Біля сіл Бакота та Комарево була ущелина на правому березі, із якої завжди дув сильний вітер, який наганяв судна на лівий дуже крутий скелястий берег. Навпроти сіл Дурняківці та Молодова знаходилась мулиста мілина в 2,5 фута в глибину (0,76 м.). Біля Старої Ушиці лежала поперек річки кам’яна гряда з вузьким проходом для суден. Поблизу с. Березова знаходились 2 мілини в 1 ф. (0,3 м.) глибиною та

небезпечна гряда нанесеного каміння на всю ширину річки. Поблизу сіл Ожеве, Барашівка, Василівка, Липчани знаходились мілини та каміння. Вище с. Наславча розташовувалась мулиста суміш, яка набула в народі назви Козачий брід в 1,5 ф. (0,45 м.) в глибину. Поблизу сс. Ляшовки, Вережень, Сковориць, Немії, Сатковець, Кременчука, Михайлівки, вище села Головніци знаходилась гряда гранітного каміння через всю ширину річки і великий камінь в проході, з глибиною над ним в 3 ф. (0,91 м.). Нище Ямполя була кам’яна скеля, що перегороджувала водну артерію подібно греблі. Вона носила назву Ямпільських або Дністровських порогів та мала два проходи – штучний та природній. Нижче від цього місця за 300 сажнів (639 м.) по обидва боки берегів знаходились різні гранітні камені. Глибина фарватеру при середній воді тут становила 14 ф. (4,26 м.), а швидкість течії біля 7 ф. (2,27 м. в сек.). Ямпільські пороги були прохідними для суден, хоча і дуже небезпечні та незручні [2, с. 88]. Пороги перерізувались вузьким (на 10 сажнів), заваленим камінням ходом. Глибина води на порогах становила 15-20 вершків (66,67-88,9 см.). Нижче порогів лежала купа каміння, яку прозвали «Чередою». Вона, як і пороги, заважала судноплавству.

Від с. Вихватнівці, Дністер протікав по м’якому ґрунті. Дно його було піскове. Річка заривалася вглиб і звужувала річище. Звичайна величина плесів там становила до 50 сажнів (106,7 м.). Особливо вужчав Дністер нижче Бендер, де його величина сягала ледве 30-40 саж. (64,02-85,36 м.). Зате глибина його там сягала 9,5 саж. (20,27 м.). Останні 14 верст (14,93 км.), від м. Маяки до лиману Дністер протікав глибоким від 2 до 6 саж. (4,26-12,8 м.) та вузьким (30 саж.(42,68 м.)) ровом [3, с. 9].

Окрім складної течії, на Дністрі у досліджуваний період знаходились плавучі млини, облаштовані переважно біля правого берега. Вони також ускладнювали рух річкових суден по річці. Також вздовж даної водної артерії знаходились бечівники – сухопутні шляхи вздовж берега водного

шляху, призначені для буксирування суден людьми (бурлаками) або тваринами. Цю вузьку смугу берега, використовували для тяги суден вгору за течією річки. Бечівника постійно не вистачало, оскільки береги були завалені камінням, а також вони постійно переходили з одного берега на інший з метою подолання перешкод [2, с. 88].

В долині водойми зустрічалось багато озер, які часто з'єднувалися між собою та річкою протоками. Часто ці протоки були штучними, оскільки прокопувались у пухкому ґрунті низинної долини для рибної ловлі. Ці озера наповнювались водою переважно під час повені. Влітку значна частина їх висихала. Вся ця родюча низинна долина була покрита рослинністю та складала дністровські плавні. Дещо вверх південніше Тирасполя, особливо в місцях з'єднання Дністра з Кучурганським лиманом, який займав площу 2.730 га., ці плавні являли собою суцільну болотисту рівнину, що поросла очеретом та зрідка деревами.

У XIX ст. існувала думка, що по Дністру на проміжку року проходило три водопілля. Перший починався весною, і причиною його ставало танення снігу та криги. Другий, так званий петровський, здійснювався з червня по липень, був наслідком танення снігу у Карпатських горах. Вже з 5 червня спостерігалось піднесення води, але цей процес був короткостроковий. Третій осінній – спасівський. Він починався з 10 по 15 серпня, і фіксував незначне підняття води у водоймі. Це пов'язували із таненням снігу в ущелинах та улоговинах. Траплялось це лише у дуже «спекотні» роки. Літнє підняття води було неістотним. Це явище виражалось у деякому зменшенні середньомісячних показників води. Найбільш багатоводним місяцем був березень, де рівень води сягав 96 куб. саж. води. Найменше води було у вересні, де показник становив 49 куб. саж. [4, с. 809].

Повені ці бували такі великі, що рівень води підносився більш ніж на 20 ф. (6,09 м.) і спричиняв настільки швидку течію, що вода зрушувала з

місця і забирала навіть велике каміння. В літній розлив вода зеленіла від розмитих трав, і тоді їй приписували цілющу силу і користувалися нею для купань. Вода в повені швидко підіймалася і доходила до 9 і 11 саж. (19,2-23,54 м.) глибини. Іноді ж, хоча й рідко, розливи спричиняли спустошливі повені в прибережних селах та містах, особливо там, де Дністер виходив на рівнину. Це спостерігалось на всьому просторі від м. Бендер до с. Паркан, і шлях від Паланки до Маяків, на відстані 19 верст (20,27 км.), затоплювався водою.

Найбільше і найтриваліше розлиття було весняне. Воно, подібно до дніпровського, наставало дещо пізніше розкриття річок і танення снігів у сусідніх степах. У пониззі Дністра, розлив затоплював сади, виноградники, городи, луки й поля. З'єднавшись із Кучурганським лиманом, представляв водну поверхню, від 6 до 10 верст шириною, яка зливалася з лиманом у велике його продовження на 30 верст (32,01 км.) [2, с. 88]. Тоді вода в розливі текла найкоротшим шляхом, а не по звивистому річищі, і швидкість течії доходила до 6 ф., а місцями до 7 і 8 ф. на секунду. Літній розлив був менш значний, однак він затоплював великі простори й бував набагато шкідливішим за весняний, тому що він приходив у робочий час. Однак він був дуже важливий для судноплавства, яке посилюється в цей час.

Замерзала водна артерія зазвичай наприкінці листопада на початку грудня. Танення льоду найчастіше був наприкінці лютого і початку березня. У верхніх та середніх частинах річки, цей процес розпочинався дещо пізніше. У верхів'ї Дністер покривався льодом на 10 днів раніше, а звільнявся від нього на 10 днів пізніше, ніж гирло. У досліджуваний період річка Дністер була покрита льодом в середньому 2,6 місяця в рік [2, с. 89]. Восени крига йшла десь 10-15, а весною 10-12 днів. Південні вітри, що затримували течію Дністра і підіймали його рівень, вганяли в нього, на

значну відстань від гирла, гіркосолону воду Дністровського лиману, яка відчувалася іноді вище м. Маяки.

Дельта Дністра мала обрис трикутника, вершина якого висунулася в лиман на 9 верст, а основа, якою він примикав до материка, із шириною близько 5 верст. Природним продовженням дельти Дністра служив його бар, розташований за кінцевим напрямком течії річки. Річище річки знаходилось у вузькій осадовій долині, що була покрита садами та городами. Значна частина ущелин та банок прорізали скелясті береги, і під час злив несли в річище значну кількість каміння та великого гравію, що залягав вздовж гірської частини річки від верхів'я до с. Сахарино. Вниз по Дністру гори поступово розходились від річки в різні сторони, а ложе річки ставало все більш м'яким, а течія все слабкішою. Долина водойми отримувала характер луків з піщаним ложем, що легко змінювалися, і мулистими берегами, що розмивалися [4, с. 810]. Завдяки відсутності багатоводних приток та слабкій течії, в ХІХ ст. ширина Дністра в нижніх частинах стала вужчою, ніж у вище лежачій кам'яній частині. Тому і глибина водойми стала більшою.

По всій течії Дністра на бессарабському березі діяло 29 постійних переправ через Дністер, де 19 було в Подільській губернії, а решта в Херсонській. Також у цій губернії нараховувалось 7 бродів, та не було жодного мосту. Найважливіші постійні переправи діяли: з Овідіюполя в Аккерман через лиман, у с. Маяках, у с. Паркани (Тираспольського повіту), навпроти фортеці Бендер, у м. Нові Дубоссари (Тираспольського повіту), навпроти м. Кріуляни, у м. Атаках (Хотинського повіту), навпроти м. Жванець (Подільської губернії).

Дністровський лиман мав загальну протяжність від північного заходу до південного сходу. Його довжина сягала до 60 верст, а ширина від 11 до 4 верст. З боку моря лиман був замкнений піщаним островом, що мав довжину 4 версти та ширину 0,5 версти, із двома прилеглими до нього

косами, що відходили від материка. Між косами й островом прорізалися два гирла, що сполучали лиман із морем: північне – Очаківське і південне – Царгородське. Останнє було глибоким, і в ХІХ ст. використовувалось для цілей судноплавства.

Дельта Дністра та північні береги лиману були покриті плавнями. Південні коси, що замикали лиман з боку моря, піщані, а часткові береги(східний і західний), що обмежували підступи до лиману Бессарабської та Херсонської височин, кам'янисті, круті й обривисті [7, с. 4]. Між дельтою Дністра і східним берегом лиману залягала мілководна Карагольська затока. Загальна водна площа Дністровського лиману дорівнювала 357 кв. верст. Долина Дністра обмежувала і розділяла Бессарабську і Херсонську височини. Ширина її коливалася від 100 сажнів до 2 верст. Лише у нижній частині вона розширювалась до 8 верст, вміщуючи в собі Турунчук і плавні, а у лимані досягала 15 верст.

На довгому своєму шляху від передгір'їв Карпат до лиману, Дністер оголював найрізноманітніші геологічні утворення. На всьому цьому проміжку його супроводжували верхньотретичні відкладення (головним чином, міоценового періоду), що склалися з пісків, пісковиків та вапняків, багатих скам'янілостями. Від Онута (на австрійському кордоні) до Рашкова (Подільської губ.) й Резини (Бессарабської губ.) оголювалися крейдяні пласти (глауконітові піски та піщаники, мергелі та крейда), а стародавні силурійські породи (щільні темні вапняки, глинисті сланці та кварцити) завершувалися за Ямполем у Подільській губ. (біля колонії Кам'янки в Бессарабській губ.). Тут знаходилися також єдині на Дністрі виходи граніту, що утворювали Дністровські пороги. У середній його течії напрямок долини обумовлювався, мабуть, виходами силурійських порід на його лівому березі. Розмивання долини річки відбувалося за законом Бера. Каміння у ложі водойми було із місцевих порід (крейдяні кремені, фосфорити, силурійські кварцити тощо). Третинні вапняки нерідко

утворювали навислий карниз унаслідок швидшого руйнування залягаючих крейдяних і силурійських порід [4, с. 812].

Долина Дністра була глибша, вужча і звивистіша, ніж долина Дніпра, внаслідок більшої твердості порід, що становили його ложе і не давали широкого розмаху струменям його вод. Що стосується фауни й флори, то вона загалом була схожа з дніпровською. З риб, що не зустрічалися в інших річках півдня Російської імперії, у Дністрі водилися чоп великий (*Aspro zingel* Bl.), що піднімався вгору аж до Хотина, а також два нових види бабок (*Gobius gymnotrachelus* K. і *G. platycephalus* K.). Осетрові та щуки були вельми рідкісними, зате стерляді було багато [4, с. 812].

З незапам'ятних часів Дністер служив жвавим водним шляхом для вивезення товарів багатого Придністровського краю. Його води омивали землі Галичини, Поділля, Бессарабії та впадали у Чорне море. На схилах Карпатських гір було чимало лісу, який сплавливали вниз по течії, а землі Поділля та Бессарабії були багаті хлібом, який також dopravляли до Чорноморського узбережжя.

Ще Геродот згадував про річку Тирас (Дністер) та колонію Тіра, що була в його гирлі, яка постачала місцеві продукти в стародавню Грецію. А генуезці ніби для сплаву вантажів по Дністру створили місцеве судно, під назвою галери, яке являло собою прямокутний ящик [4, с. 812]. Саме здатність галери перевозити вантажі по такій специфічній річці спонукав російський уряд створити дністровське судноплавство.

На проміжку дуже тривалого часу судноплавство по річці знаходилось у патріархальному стані. І лише в 1843 р. російський уряд замовив в Англії для Дністра пароплав, названий "Днестром", який не зміг дійти до Тирасполя і припинив рух. У 1847 р. на річці з'явився новий пароплав під назвою "Луба", завдовжки 90 фут., завширшки 14 фут. і з осадкою 2 фут., але і він незабаром був змушений піти з водойми. В 1857 р. "Російське товариство пароплавства і торгівлі" відправило на Дністер

новий пароплав "Братець", який також не зміг пройти річку. В 1864 р. була зроблена не вдала спроба пройти Дністер на пароплаві «Мария». У 1867 році князь Лев Сапега створив особливе пароплавне товариство для Дністра. Проте перший пароплав цього товариства, під назвою "Дністер", після того, як пройшов вниз по річці, не повернувся назад, а саме товариство розпалося. Нарешті, у 1872 році громадянин Померо, скориставшись високою водою, пройшов Дністром до Могильова і назад, але жодних подальших результатів ця спроба для річки не мала [4, с. 813].

У 1884 р. було розпочато роботи з розчищення річища Дністра від корчів, каміння та порогів з використанням динаміту. Поглиблювались найбільш мілководні перекати водойми, будувались кам'яні виправні споруди та здійснювалось поглиблення річища. Роботи тривали з 1884 по 1893 рр., на що було витрачено близько 1 млн. руб. Завдяки проведеним роботам, річка стала доступна для буксирного і пасажирського пароплавства. Цією обставиною скористались майже всі, хто цього потребував. Кількість вантажу почала швидко зростати та збільшилася в 4 рази. Як наслідок вартість доправлення дністровського хліба до Одеси значно знизилася – до 16 копійок на баржах і 30 копійок на галерах [4, с. 813].

пройшло вантажу	
В 1883 г.	4386713 пуд.
В 1884 г.	5765485 пуд.
В 1885 г.	7742333 пуд.
В 1886 г.	8509520 пуд.
В 1887 г.	13491055 пуд.
В 1888 г.	11742124 пуд.
В 1889 г.	16770593 пуд.
В 1890 г.	15032422 пуд.

Згідно із звітністю про судноплавство по Дністру «Відомства шляхів сполучення» за 1860 р. у всіх гаванях даної водної артерії вантажилось та відправлялось 608 суден та 740 плотів з товарами в 1.572.723 пуда, на суму 652.574 руб. А прийшло та розвантажилось в тих же берегових причалах 52 судна та 119 плотів на суму 23.250 руб. [2, с. 89]. Особливо облаштованих гаваней на всій протяжності Дністра не було. Всі вони знаходились у звичайному стані. Вантаж суден у досліджуваний період переважно складали: пшениця, кукурудза та овес. Перевозили також алебастр. Плоты із будівельним лісом доставлялись у порти для місцевих потреб. Деревину намагались сплавити все нижче по течії, де її вартість зростала. З Маяків вантаж перевантажували, і доставляли до Одеси сухопутним способом, що значно підвищувало його вартість. При обмілннн річки товари доставлялись на галерах, плотах, плашкоутах (барках з високими бортами).

Як вже зазначалось вище, територія вздовж річки була добре заселеною. По обидва береги проживали українці, молдавани, євреї, серби, вірмени, цигани, росіяни старообрядці. Останніх в Бессарабії називали липованами, а в Подільській й Херсонській губерніях – пилипонами.

Населення Хотинського повіту Буковинського краю, який перебував у володінні хотинського паші, називали райянами. І хоча в ХІХ ст. на цій території вже не було турецьких володінь, все ж місцями збереглись ще чудові сади й фонтани побудовані турками [1, с. 3].

Бессарабські українці були такими ж як і галицькі чи подільські, і жили на Правобережжі Дністра ще з давніх часів. Займали вони землі північної та південної Бессарабії. Про що вказує назва сіл, які заселили молдавани: Коржеуци, Шишкоуци, Якімоуци, Моркоуци, Косоуци тощо. Як бачим, вони нагадують українські назви Корживці, Якимивці, Шишківці, Морківці, Косівці на молдавський манер. Спільне проживання двох народів на одній території, накладало свій відбиток, на обидва

народи. Містечко Сикуряни навколишнє населення називало Сокиряни, очевидно від українського слова сокира. У мові тутешнього українського населення було чимало молдавських й турецьких слів. Деякі слова вимовлялися із перестановкою букв: ся сміяти, ся хвалити, ся турбувати. У їхній культурі звучало чимало українських пісень [1, с. 5].

Придністровські українці правого берега були працелюбиві, добродушні та боязкі. Останню якість вони взяли від молдаван. У прикордонних поселеннях, значна їх частина займалась контрабандою. Така торгівля привчала їх до хитрості, скритності, улесливості тощо. Українці рідко торгували самі, а переважно працювали на євреїв, які повсимісно заправляли торгівлею. Основу контрабанди складали чай, цукор, сірники, полотно. Основним джерелом отримання прибутку була переправа худоби та коней через кордон (Дністер). Правобережні українці були працювистими, але заможних серед них було не багато. Вирощували тут, як і по всій Бессарабії, переважно кукурудзу, яка і складала єдину їжу землероба. Простолюдин харчувався тут переважно мамалигою. Також на правобережжі їли борщ, але він був не схожим на лівобережний. Також вздовж правого берега Дністра селяни утримували садки та виноградники. Розводили переважно сливи, якими були засаджені майже всі села. Саме звідси відправлялись великі обози чорносливу, які згодом розходились по імперії [1, с. 15].

Будинки були такими ж як і на Лівобережжі, лише з тією різницею, що на них не було комина, і дим виходив через круглий отвір в сіни. Зазвичай він заповнював і кімнату. Меблі були подібні до молдавських, з килимами та килимками. Церкви у них були «бідними», та простенької архітектури з каменю або дерева. Однак не дивлячись на це, люд був дуже віруючим та звертав велику увагу на обрядовість та зовнішні форми. Завжди читали молитви, ставили свічки, дотримувались посту тощо [1, с. 18].

Лівобережна частина Дністра була також добре заселеною. Вздовж річки розкинулась велика кількість сіл та містечок. Найбільшими були: Жванець, Стара Ушиця, Могилів Подільський, Ямпіль. В центрі містечок жили переважно євреї, які тримали там свої лавки, майстерні, шинки та постійні двори. На окраїнах жили українці, які займались сільськогосподарським виробництвом, промислами та деякими видами ремесла. Невеличка частка українців торгувала, але лише Харчовими продуктами.

Будинки у селах будувались одноповерхові, без фундаменту та підвалу. Вони були дерев’яними. Цегляні не будувались. Дахи покривались соломною. Окремі поміщицькі будівлі будувались із каменю, який добувався у даній місцині. Вони покривались гонтою, залізом або черепицею. Селянські хати стояли окремо від господарських будівель. Всередині таке житло було поділене на дві половини, де в кожній було по одній кімнаті. Вікна у будинку були невеликими: висотою в $\frac{3}{4}$, а шириною 0,5 аршина. Вони були без прикрас, і в більшості випадків виходили на двір. Будівлі у селах розташовувались у різних напрямках, і окремими дворами. Церкви та будівлі священників завжди знаходились в центрі села біля площ. В межах поселень знаходились і поміщицькі маєтності. Більшість населення Придністровського регіону проживало у селах. За віросповіданням переважно були православним. Досить численною була частка юдеїв, величина яких перевищувала навіть римо-католиків [6, с. 28]. Вони заправляли всією торгівлею на Дністрі.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. У XIX столітті річка Дністер була однією з найбільших і найважливіших річок Східної Європи. Вона протікала територіями Австро-Угорської та Російської імперій та слугувала джерелом води для численних містечок і сіл у своєму басейні. Гідрографія водних об’єктів у XIX столітті була складною і мінливою, та постійно здійснювала вплив на формування

прибережних територій. Велика площа басейну річки робила її важливим регулятором клімату в регіоні. Води річки впливали на температурний режим, а також на соціальний, економічний та культурний розвиток. Водойма була життєво важливим природним ресурсом, який мав значний вплив на життєдіяльність населення і забезпечував водними ресурсами зростаюче населення та економічний розвиток.

Література

1. Афанасьев-Чужинский А. Поездка в Южную Россию. Очерки Днестра. Ч.2. Санкт-Петербург, 1863. 443 с.
2. Географическо-Статистический словарь Российской империи. Сост. П. Семенов. Т. 2. Санкт-Петербург, 1865. 898 с.
3. Григорьев-Наш. Поділля. Географічно-історичний нарис. Кам-Под., 1918.
4. Энциклопедический словарь под ред. Андриевского И.Е., Арсентьева К.К. Санкт-Петербург, 1893. 499 с.
5. Материалы для описания русских рек и истории улучшения их судоходных условий. Санкт-Петербург. 320 с.
6. Муляр А.М. Соціально-економічний розвиток, демографія та становлення стратифікація Могилівського повіту у пореформений період (1862-1872 рр.). *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2023. № 15 (149). С. 23-30.
7. Пузыревский Н.П. Материалы для описания русских рек и истории улучшения их судоходных условий. Вып. I. Днестр. Санкт-Петербург, 1902. 288 с.
8. Статистический временник Российской империи. Т. I. Санкт-Петербург, 1866. 453 с.

References

1. Afanasyev-Chuzhinsky A. Trip to Southern Russia. Sketches of the Dniester. Ch.2. St. Petersburg, 1863. 443 p.
2. Geographical and Statistical Dictionary of the Russian Empire. Compiled by. P. Semenov. Vol. 2. St. Petersburg, 1865. 898 p.
3. Grigoriev-Nash. Podillia. Geographical and historical sketch. Kam-Pod., 1918.
4. Encyclopedic Dictionary, edited by Andriyivsky I.E., Arsentiev K.K. St. Petersburg, 1893. 499 p.
5. Materials for the description of Russian rivers and the history of improving their navigational conditions. St. Petersburg. 320 p.
6. Mulyar A.M. Socio-economic development, demography and social stratification of the Mogilev district in the post-reform period (1862-1872). *International scientific journal "Internauka"*. 2023. № 15 (149). P. 23-30.
7. Puzyrevsky N.P. Materials for the description of Russian rivers and the history of improving their navigational conditions. Issue I. Dniester. St. Petersburg, 1902. 288 p.
8. Statistical Bulletin of the Russian Empire. Vol. I. St. Petersburg, 1866. 453 p.